

УДК 39 (477)

САМОВИЗНАЧЕННЯ ЕТНІЧНИХ СПІЛЬНОТ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Денис ТОЛОЧКО

кандидат історичних наук,

старший науковий співробітник відділу української історії ННДІУВІ

Анотація. У статті проблема самовизначення етнічних спільнот розглядається через призму історії розвитку «українського питання». Це дало можливість простежити формування умов та шляхів реалізації права народу на самовизначення. В дослідженні використано архівні матеріали, а саме постанови, доповіді, довідки, які розглядалися на засіданнях колегій державного органу у справах національностей та міграцій. Ці матеріали допомагають відтворити суспільно-політичні умови та характерні особливості державного управління в етнокультурній сфері. Стаття містить таблицю, в якій наводяться приклади нових потенційно незалежних держав Європи, що дозволяє подивитись на проблему самовизначення етнічних спільнот у контексті формування європейського геополітичного простору.

Ключові слова: самовизначення, етнічні спільноти, сучасна Україна, «українське питання», етнокультурна сфера, європейський геополітичний простір.

САМООПРЕДЕЛЕНИЕ ЭТНИЧЕСКИХ СООБЩЕСТВ В СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНЕ

Денис ТОЛОЧКО

кандидат исторических наук,

старший научный сотрудник отдела украинской истории ННИИУВИ

Аннотация. В статье проблема самоопределения этнических сообществ рассматривается через призму истории развития «украинского вопроса». Это позволило проследить формирование условий и путей реализации права народа на самоопределение. В исследовании использованы архивные материалы, а именно постановления, доклады, справки, которые рассматривались на заседаниях коллегий государственного органа по делам национальностей и миграций. Эти материалы помогают воссоздать общественно-политические условия и характерные особенности государственного управления в этнокультурной сфере. Статья содержит таблицу, в которой приводятся примеры новых потенциально независимых государств Европы, что позволяет посмотреть на проблему самоопределения этнических сообществ в контексте формирования европейского геополитического пространства.

Ключевые слова: самоопределение, этнические сообщества, современная Украина, «украинский вопрос», этнокультурная сфера, европейское геополитическое пространство.

SELF-DETERMINATION OF ETHNIC COMMUNITIES IN MODERN UKRAINE

Denys TOLOCHKO

Candidate of Historical Sciences,

senior research associate of Ukrainian History Department of NRIUSWH

Annotation. *The self-determination of ethnic communities is considered in terms of history of «the Ukrainian question» development. It allowed formation of conditions and ways of realization of the national rights to self-determination to be retraced. Archival materials, namely resolutions, reports, references which were considered at meetings of collegiums of the state body for nationalities and migrations are used in the research. These materials help to reconstruct political conditions and characteristics of state administration in the ethnocultural sphere. The article contains a table naming new potentially independent European states that allows to look at the problem of ethnic communities self-determination within a context of the European geopolitical space.*

Key words: *self-determination, ethnic communities, modern Ukraine, «the Ukrainian question», ethnocultural sphere, European geopolitical space.*

Право етнічних спільнот на самовизначення є одним із загальновідомих принципів міжнародного права, закріпленого статтею 1 Статуту ООН від 26 червня 1945 р. Світовий досвід демонструє взаємозалежність між задоволенням інтересів етносу та сталим розвитком держави. Держави, які створюють необхідні умови для сталого етнічного розвитку, є прикладом зразкового державотворення. Тому немає нічого дивного в тому, що політична карта світу дедалі більше нагадує етнічну. Парадокс полягає в тому, що право на самовизначення суперечить принципу територіальної цілісності держави, згідно з яким територія не може бути змінена без загальнонаціональної згоди [23, 24, 25]. Прикладом порушення цього принципу є референдуми в Донецькій, Луганській областях, а також у Криму [22].

Стратегія державної політики щодо етнічних спільнот, як і модель розвитку сучасної України, не враховує принципу взаємодії етнонаціонального та загальнолюдського. В українській науковій думці спостерігається тенденція протиставлення ідеології відкритого громадянського суспільства як індивідуалістської і національної ідеї як

колективістської моделі розвитку. Колективістська модель часто виступає як антипод вселюдського, гуманістичного, демократичного та громадянського. На переконання М. Кугутюка, таке трактування є хибне в своїй основі, бо вселюдське тільки й можливе завдяки етнонаціональному. Вчений наголошує на тому, що «вселюдське не є уніфікацією чи нівелляцією національного, тим більше відмова від нього» [8, 9].

В умовах глобалізації і кризи світової економіки особливого значення набуло питання збереження культурної самобутності етнічних спільнот та дотримання права людини на самовизначення. Наявність на початку ХХ ст. певних аналогій із сьогоденням дає можливість говорити про те, що, незважаючи на стрімкий розвиток державних (міжнародних) установ, громадських організацій, мас-медійних та інформаційних технологій, проблеми щодо дотримання прав етнічних спільнот на самовизначення залишаються ті ж самі: дефіцит фінансування, брак фахівців, низький рівень свідомості громадян та урядовців, домінування уявлення, що заходи із захисту прав етнічних спільнот на самовизначення можна відкласти. Тому

аналіз сучасного стану дотримання права етнічних спільнот на самовизначення заслуговує на актуалізацію, а робота конкретних державних і науково-дослідних установ, громадських організацій та окремих постатей у цьому напрямку – на спеціальні наукові дослідження.

У сучасній українській історіографії питання самовизначення етнічних спільнот розглядається як аспект загальної проблеми етнонаціонального розвитку України. Вивченню зазначеної проблеми присвятили свої праці такі провідні фахівці, як В. Котигоренко, В. Крисаченко, М. Панчук, Саїд Б А Абуфара та ін. Питання формування принципу самовизначення народів в історичній ретроспективі розкрив у першому розділі дисертаційного дослідження Саїд Б А Абуфара «Право народів на самовизначення і практика його здійснення в сучасний період» [13]. Здебільшого до наукових розробок з даної проблематики неодмінною вимогою є їх практичне застосування, орієнтація на підготовку конкретних висновків, рекомендацій для органів державного управління. Менше уваги дослідники зосереджують на суперечливому характері принципів, цілей, напрямів державної етнонаціональної політики, положень у законах і особливо у підзаконних актах, вільному трактуванні на місцях сенсу політики держави щодо забезпечення рівноправності та дотримання права етнічних спільнот на самовизначення.

Виклад основного матеріалу слід розпочати з визначення термінів «самовизначення» та «етнічна спільнота». Самовизначення – це об'єктивний процес осягнення етносом (спільнотою) власної самосвідомості і виокремлення себе зі світу. Останнє здійснюється за

допомогою різноманітних механізмів та чинників і має за мету насамперед збереження власної самосвідомості (не плутати із загарбанням та експансією). Самовизначення досягається за допомогою, наприклад, релігії, мови, способу господарювання, створення певних інституцій (центрального управління, армії, суду, фінансів тощо), котрі і дають можливість реалізувати цілі та цінності певної етнокультурної спільноти [7, 7–8]. До пріоритетних цінностей українського народу слід віднести: патріотизм, права і свободи людини, соціальну справедливість, матеріальні та духовні надбання українського народу, національну безпеку, природні ресурси, конституційний лад. У цьому контексті слухними є зауваження П. Гай-Нижника та Л. Чупрія, що саме зухвале порушення ключових національних цінностей владною верхівкою, зокрема прав і свобод людини, її безпеки, соціальної справедливості, й призвело до виникнення у листопаді – грудні 2013 р. Євромайдану та вибуху Революції Гідності в січні – лютому 2014 р. [4, 469].

Етнічна спільнота – це стійка спільність людей, яка є носієм соціокультурних цінностей, історичного досвіду і повноправним суб'єктом політичних відносин. Етнічна спільнота самовідтворюється за умов конституційної наповненості, тобто наявності структур, які сприяють зміцненню зв'язків усередині колективу й забезпечують їх життєдіяльність [10, 41–44].

Лише наприкінці ХХ ст. українці здобули право на розбудову держави, усталення її у світі як повноправного суб'єкта історії, який має власні національні інтереси і будує своє життя на підставі власних унормованих та

конституйованих звичаїв і законів [7, 7–8]. Враховуючи історичні передумови розвитку України, а саме поділ етнічної території українського етносу та її тривале перебування під дією колоніальної політики сусідніх держав, пропонуємо розглянути питання самовизначення етнічних спільнот через призму історії розвитку «українського питання». Під поняттям «українське питання» слід розуміти політичну доктрину держав, у сферу інтересів яких входить українська територія.

«Українське питання», зазначав В. Вернадський, постало з появою «українського етнографічного елемента у складі Московської держави» [3]. Сутність «українського питання», на думку вченого, полягає в тому, що «українська (малоросійська) народність виробилася в чітко окреслену етнографічну індивідуальність з національною свідомістю, завдяки якій намагання ближніх і дальніх родичів перетворити її на звичайний етнографічний матеріал для посилення панівної народності лишались і лишаться безуспішними» [3].

В історії розвитку «українського питання» умовно можна виділити три періоди. Перший період тривав упродовж XVII – XVIII ст. На основі договору 1654 р., на думку В. Вернадського, «розпочався тривалий, донині не завершений період тертя між українським населенням та російською владою, зумовленого централістськими прагненнями останньої» [3]. Придушення спалахів місцевих бунтів, відкритих військових повстань супроводжувалось низкою жорстоких репресій з боку центрального уряду у вигляді спеціальних каральних експедицій (зруйнування Січі) та виселення. В результаті відбувся перехід

від військово-політичних до культурно-освітніх форм українського національного руху. Другий період охопив XIX ст. на основі ідеї рівноправності української народності з іншими слов'янськими народами і відновлення національно-політичної самостійності України в складі Росії на засадах федеративного ладу та широкого демократичного устрою в місцевому врядуванні. Третій період розпочався на початку XX ст. Зокрема, В. Вернадський зазначив, що «донині не завершений період...» [3]. Останні події, пов'язані з підписанням Україною договору про асоційване членство в ЄС, та окупація Автономної Республіки Крим показують, що «українське питання» для Російської Федерації досі залишається невирішеним. Тобто навіть проголошення незалежності України не стало відповіддю на «українське питання», не забезпечило українцям абсолютного права на самовизначення.

Аналізуючи геополітичну ситуацію в постбіполярному світі, Л. Бінювська звернула увагу на висловлювання Г. Кіссінджера, що збереження Україною незалежності, стабільності в усіх сферах життя означатиме, що Росія стала постімперською країною. Проте Росія завжди намагалась підкорити Україну й продовжує це робити. Отже, ніякої постімперської Росії не існує. На переконання російських політиків, отримання Україною незалежності є тимчасовим явищем, спричиненим вибухом націоналістичних настроїв етнічної групи. Критикуючи великодержавні амбіції російських політиків, доктор Г. Кіссінджер зазначив: «Переважна більшість російських лідерів, якими б не були їх політичні переконання, відмовляються визнати крах радянської імперії або

легітимність країн-спадкоємиць, особливо України – колиски російського православ'я» [2, 234].

Враховуючи особливості формування української нації, слід пам'ятати, що у світовій практиці досить багато молодих націй, які подолали не менш тривалий та складний шлях до незалежності [14]. Доречно зазначити, що впродовж останніх ста років кількість незалежних держав у світі з показника 59 збільшилась до 193 країн [20, 5]. Більше того, тенденція до збільшення зберігається, зокрема, у Європі нараховується близько 18 «потенційно незалежних держав» (див. Табл. 1).

При відокремленні від певної держави частини території з метою здобуття етнічною спільнотою самостійності показник кількості населення не відіграє ніякого значення. В світі існують незалежні держави з кількістю населення меншою ніж 50 тис. Наприклад, у Сан-Марино кількість населення становить 28 тис. чоловік.

Упродовж 23 років в Україні етнонаціональний чинник недооцінювався владою. Підтвердженням цього є хоча б те, що влада досі не визначилась із власною етнонаціональною політикою. Відсутність Закону України «Про концепцію

Таблиця 1

Приклади потенційно незалежних держав Європи

Сучасні держави Європи	Потенційно незалежні держави	Сили, які виступають за незалежність
Північний регіон Італії	Республіка Паданія	Політичний лідер сепаратистського руху Ліга Півночі
Боснія і Герцеговина	Національне утворення Герцег-Босна або приєднатися до Хорватії	Хорвати в Боснії та Герцеговині
	Незалежної Республіки Сербської чи її приєднання до єдиної Сербії	Серби
Королівство Данія	Незалежна Гренландія	Окремі політики острова Гренландія
Бельгія	Незалежна Фландрія	Новий фламандський альянс
Іспанія	Незалежна Каталонія	94,7% каталонців
Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії	Незалежна Шотландія	Шотландська національна партія
	Незалежний Уельс	Лівоцентристська партія Уельсу Плайд-Камрі
Україна	Кримськотатарська територіальна автономія	Кримськотатарський національний рух
	Закарпатська Україна	Націоналістичні русинські організації «Карпатороси» і «Кротон»
	Південно-Східна Українська Автономна Республіка (ПСУАР); незалежна Автономна Республіка Крим; «ДНР» та «ЛНР»	Окремі проросійські політики та сепаратистські організації східних та південних областей України

Таблиця складена на основі даних, які містяться в джерелах [24, 25].

державної етнонаціональної політики» веде до збільшення проявів ксенофобії, расизму та дискримінації за етнонаціональними ознаками і, зрештою, стане основною перешкодою на шляху до національної консолідації. Національна консолідація і становлення національної української свідомості громадян різної етнічної самоідентифікації залежать від дотримання принципів етносоціокультурного плюралізму. Важливим чинником успішного просування у напрямку консолідації є цілеспрямована державна політика, базована на всебічному вивченні, врахуванні і прагненні до гармонізації соціально-економічних, політичних, духовних, релігійно-конфесійних й інших потреб та інтересів етнічних спільнот України, всіх її різноетнічних громадян. А це вимагає налагодження тісної і постійної співпраці владно-управлінських структур держави і структур громадянського суспільства з науковими установами, які досліджують відповідні явища й процеси [11, 183].

Прийняття Закону України «Про концепцію державної етнонаціональної політики» забезпечить реалізацію права етнічних спільнот на політичне, культурне та інше самовизначення, зокрема, усуне суперечки щодо їх статусу (національна меншина чи корінний народ). Статус «корінний народ», за сучасними міжнародними нормами, робить його носіїв суб'єктами низки колективних прав, у тому числі права на політичне, культурне та інші самовизначення при його гарантуванні державою проживання корінних народів [11, 176].

Нечисленні народи України з невизначеним статусом стали пильним об'єктом уваги Державного комітету України у справах національностей та

міграції. Неодноразово питання щодо статусу «корінний народ» розглядалось на засіданнях колегії Державного комітету. Зокрема, голова Державного комітету В. Євтух у своєму виступі на колегії зазначив, що корінні народи – це етнічні спільноти, під якими розуміються автохтонні етнічні спільноти, що історично склалися й проживають на сучасній території України, є етнічною меншістю в складі її населення і не мають за її межами власної державності. Працюючи на перспективу, не чекаючи, поки будуть прийняті відповідні законодавчі акти, співробітники Комітету розробили проект Державної програми збереження історико-культурної спадщини та сприяння етносоціальному розвитку караїмів та кримчаків [17, 23]. На жаль, державна програма залишилась нереалізованим проектом. Частково зволікання у вирішенні питань етнонаціонального розвитку України можна пояснити незадовільним фінансуванням урядових програм [17, 4–8, 23, 37]. Зокрема, Л. Лойко наводить свідчення щодо невиконання урядової Програми соціально-духовного відродження ромів України. В офіційному листі Міністерства фінансів України до голови Комітету Верховної Ради з питань прав людини, національних меншин і міжнародних відносин Г. Удовенка від 21 березня 2005 р. зазначено: «Ні Закон, ні Постанова Кабінету Міністрів України про затвердження Програми соціально-духовного відродження ромів України на період до 2006 р. не приймалися, тому у Державному бюджеті України цільові кошти на виконання її заходів не передбачаються» [9, 258].

Поняття «корінний народ» в українському законодавстві з юридичної і

політичної точок зору є суперечливим. На прикладі кримськотатарського народу можна визначити дві протилежні концепції даної проблеми, відмінність між якими криється у вихідному визначенні – чи є кримські татари окремим народом – нацією, яка має право на свою територію і власне політичне життя, з усіма наслідками цього, аж до права утворення самостійної держави, чи кримських татар слід трактувати як національну меншину – етнос поряд з іншими етнічними групами, що мешкають в Україні, й тоді їхні права полягають лише в забезпеченні національно-культурної автономії та громадянської рівноправності [1, 130–131].

Прихильники концепції самостійного розвитку кримських татар роблять акцент на політичних правах народу. Їх опоненти основну увагу зосереджують на соціально-економічних питаннях розвитку регіону, в якому проживають репатріанти. Самі кримські татари вважають себе окремою нацією, яка має право на політичне самовизначення. Насамперед тому, що вони історично розвивалися як окремий етнос на території Криму, тривалий час існувала держава, колективна пам'ять, яка впливає й на сучасних кримчан. На II Курултай кримськотатарського народу 29 червня 1991 р., поряд із завданнями ліквідації наслідків геноциду, здійснення заходів щодо повернення та облаштування кримських татар на історичній Батьківщині, відродження національної культури, була прийнята Декларація про національний суверенітет кримськотатарського народу, в якій проголошувалося право на вільне національно-державне самовизначення на своїй національній території [1, 131].

У травні 2005 р. кримські татари повторили заяву про свою «рішучість та послідовність у відстоюванні законних та невід'ємних прав кримськотатарського народу, враховуючи принцип на самовизначення...» [21, 251]. Водночас вони заперечували будь-які твердження та спекуляції про те, що нібито реалізація такого права може призвести до територіальної дезінтеграції України. Головною вимогою було вдосконалення статусу Автономної Республіки Крим, внесення до законодавства України правових механізмів та гарантій, що забезпечують реальне рівноправ'я кримськотатарського народу на своїй історичній території, що є складовою незалежної Української держави [21, 251].

Відтоді минуло ще 9 років, але у зверненні кримськотатарського народу до Верховної Ради України, до всього українського народу – громадян України всіх національностей – йдеться про необхідність визнати і закріпити законами та іншими правовими актами України статус корінного народу Криму, що дасть можливість реалізувати природні права кримськотатарського народу, передбачені міжнародними актами про права корінних народів, забезпечити вільне волевиявлення на здійснення кримськотатарським народом невід'ємного права на самовизначення на своїй історичній території – в Криму [6].

Водночас кримськотатарський національний рух спрямований не лише на відновлення своїх природних прав, але й на утвердження в українському суспільстві фундаментальних прав та свобод людини. Яскравим підтвердженням цього є Всекримський мітинг, присвячений Міжнародному дню прав людини, та прийняття резолюції від 10 грудня

2013 р. В резолюції зазначено: «Мы (участники Общекрымского митинга. – Д.Т.) убеждены, что соблюдение в Украине в полном объеме индивидуальных прав человека невозможно при сохраняющейся дискриминации коренных народов, как и невозможно добиться реализации прав коренных народов в ситуации, когда дискриминируются права человека» [12]. Проте навіть після визнання навесні 2014 р. Верховною Радою України кримських татар корінним народом ситуація не зазнала змін у зв'язку з тимчасовою окупацією Автономної Республіки Крим та відкритою погрозою з боку органів місцевої влади ліквідувати меджлис кримськотатарського народу.

Стратегія Української держави у сфері етнопонаціонального розвитку визначена, насамперед, Конституцією України, у преамбулі якої йдеться про те, що «Український народ – це громадяни України усіх національностей». Отже, у правовому відношенні всі громадяни України незалежно від національності чи віросповідання мають однакові права. Більше того, стаття 11 Конституції України зобов'язує державу сприяти «консолідації та розвиткові української нації, її історичній свідомості, традицій і культури, а також розвиткові етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України». На практиці ж положення Конституції є ілюзією можливості права, за яке треба боротися. Тобто, всупереч закріпленню у Конституції правам, нагальні потреби вільного національного розвитку певних етнічних спільнот, що проживають на території держави, повсякчас ігноруються. Слушною в цьому контексті є думка М. Грушевського: «Якщо право національного

самовизначення є інтегральною складовою частиною прав особистості, то можливість національного самовизначення людини, можливість національного розвитку не забезпечується самими лише гарантіями її прав» [5, 417].

Історичний досвід знає чимало прикладів, коли прагнення українського народу придушували силою заборон чи цілою системою державної політики. Вирішенню питань етнопонаціонального розвитку чимало уваги приділено у спадщині М. Грушевського. У статті під назвою «Національне питання і автономія» (вийшла в 1906 р. у газеті «Український вісник») йдеться про те, що, «встановлюючи *modus Vivendi* майбутнього, слід не забувати про забезпечення для всіх народів, що входять до складу держави, свободи самовизначення з національного погляду...» [5, 416].

Корисним для сучасних розробників концепції етнопонаціональної політики України було б положення вченого про те, що «... не можна виховати в суспільстві й уряді відчуття справедливості й законності, якщо ця справедливість і законність сягають лише певної межі, за якою починається гніт і безправність [...] Не можна зберегти повну свободу для себе, обмежуючи чужу свободу». Водночас він наголошував: «Та одна справа не прагнути до панування однієї нації в державі й придушення інших, а інша справа – створити такі умови, у яких народи держави отримали б можливість свого національного розвитку й не зазнавали в ній утисків» [5, 418].

Ще на початку ХХ ст. М. Грушевський був переконаний, що «... для людей, які бодай трохи цінують значимість національного елементу в житті людського суспільства, тут немає місця

для сумнівів: вже тепер слід зробити все можливе для усунення національних розбіжностей, створити умови для розвитку національного самовизначення без конфліктів з розвитком політичного й суспільного благоустрою, що мають спільні завдання» [5, 419].

Єдиний раціональний шлях до створення цих умов – виділення національної території і надання широкого самоврядування. Лише ці заходи, на переконання М. Грушевського, можуть перевести національне питання з формату боротьби за права у раціональне русло налагодження економічних і культурних відносин [5, 418–419].

В Україні (з 2012 р.) діють близько 1200 офіційно зареєстрованих громадських об'єднань національних меншин, 37 з яких мають всеукраїнський статус. Водночас, на жаль, все помітнішим стає відставання чинної нормативно-правової бази від стрімкого розвитку етнонаціональних процесів, зокрема, зростання рівня самоорганізації етнічних спільнот.

Ряд національних меншин створили позатериторіальні представницькі органи громадського самоуправління, які виступають від певної етнічної спільноти в цілому. Склалася ситуація, коли ці юридично невизнані і тому фактично нелегітимні, але авторитетні виборні органи, а не національно-культурні товариства, як це передбачено чинним законодавством, представляють інтереси відповідних меншин на всіх рівнях державної влади і місцевого самоврядування. Такими органами є, наприклад, Фольксрат німців, Рада голів угорських національних товариств. Формування подібних органів відбувається і в середовищі інших етнічних спільнот. Зазначені

факти диктують необхідність визнання правових засад екстериторіальної самоорганізації етнічних спільнот, вирішення питання щодо введення представницьких органів національних меншин у політико-правове поле, вироблення механізмів взаємодії між цими органами та органами державної влади і місцевого самоуправління [18, 34].

Серед основних тенденцій розвитку етнічних спільнот у сучасній Україні спостерігається:

- кількісний ріст об'єднань етнічних спільнот. Так, на початок 1995 р. в країні функціонувало близько 260 національно-культурних товариств, серед яких 18 із всеукраїнським статусом, нині їх майже на 50% більше;

- значна політизація культурно-освітніх і духовних структур етнічних груп, наприклад, утворення та функціонування Партії мусульман України, Слов'янської партії, Партії слов'янської єдності та ін.;

- утворення із розрізнених національно-культурних організацій із всеукраїнським статусом, які включають у себе й субпредставницькі органи, фінансових та комерційних структур. Це – Фольксрат, Всеукраїнський єврейський конгрес, Руський Рух України та ін.;

- формування тісних зв'язків етнічних товариств із різними міжнародними організаціями та дипломатичними службами етнічних держав;

- негативний політичний вплив на деякі громади як зовнішніх, так і внутрішніх релігійних та політичних центрів залежно від їх геополітичних інтересів;

- наявність власних засобів масової інформації у багатьох етнічних громадах [19, 27].

Стабільний розвиток міжетнічних відносин в Україні є результатом самоорганізованості представників етнічних спільнот. Активна діяльність громадських організацій, що захищають право етнічних спільнот на самовизначення, насамперед сприяє становленню громадянського суспільства та позитивно впливає на державотворчі процеси в сучасній Україні. Усвідомлення кожним представником етнічної спільноти єдності його долі з майбутнім України, а також необхідності активної участі в процесах становлення демократичної системи влади забезпечить дотримання прав людини, реалізацію базових принципів самовизначення і повагу до свого етносу [15, 125].

Державотворення в Україні спричинило глибинні етнонаціональні та етнокультурні зміни, обумовило зростання національної самосвідомості широких мас, появу нових організованих форм національного життя етнічних спільнот, перегляд підходів щодо взаємовідносин між ними. На це активно впливають територіальні відмінності в етнічному складі регіонів, етнокультурних орієнтаціях населення, нерівномірність збереження національностями своєї духовнокультурної самобутності тощо.

Суттєво позначаються на загальній, у тому числі й етнічній, ситуації в суспільстві інтенсивність, напрямки й структура міграційних потоків, повернення осіб, депортованих за національною ознакою, поява значної кількості біженців [16, 23].

Таким чином, самовизначення етнічних спільнот у сучасній Україні являє собою взаємозалежний процес становлення особливої етнічної структури як чогось унікального, але й як частини

цілого, тобто усвідомлення нерозривності долі кожної етнічної спільноти з долею України. Етнічні спільноти, всупереч упередженому до них ставленню з боку громадськості та влади, незадовільним умовам життя, шукають діалогу та порозуміння у питанні визнання їх соціального статусу та ролі в розбудові незалежної держави й становленні громадянського суспільства.

Очевидно, що від дотримання права етнічних спільнот на самовизначення залежить, наскільки розкриється потенціал держави. Відповідно єдність національної еліти неможлива без підтримки лідерів, які представляють інтереси окремих етнічних спільнот. Економічного зростання не відбудеться за умов корупції, посилення клановості та надання пріоритету окремим групам, виходячи з їх етнічної та релігійної належності. Неможливе й культурне піднесення, коли свідомо ставлять у нерівні умови носіїв різних мов і традицій, а життя творчої людини втрачає цінність.

Ефективність державного регулювання цих важливих сфер життєдіяльності суспільства значною мірою залежить від глибини осмислення причин етнонаціональних та етнокультурних змін, внутрішньої логіки та наслідків їх розвитку, активного залучення до співпраці провідних учених. Забезпечення рівноправності та захисту права етнічних спільнот на самовизначення дасть можливість Україні зайняти гідне місце у цивілізованому світі. Відповідним чином перспективним є комплекс наукових досліджень, спрямованих на вивчення найбільш актуальних як теоретичних, так і практичних проблем, виявлення і соціальну діагностику своєрідних «зон напруги», в яких зосереджуються

основні тенденції розвитку національних, міграційних, церковно-релігійних процесів.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Аблятіфов Р.* Хто є кримські татари для держави України? / Р. Аблятіфов // Агора. Подолання розбіжностей – розвиток особливостей. – Випуск 4. – К.: Стилос, 2006. – С. 126 – 137.
2. *Біншовська Л.С.* Геополітичні виміри США й України в постбіполярному світі (за Генрі Кіссінджером) / Л.С. Біншовська // Вісник Київського міжнародного університету / Редколегія: О.П. Іваницька (голова) та ін. (Серія «Міжнародні відносини»). – К.: КиМУ, 2007. – Вип. 5. – Режим доступу: <http://www.kyumu.edu.ua/vmv/v/05/index.htm>
3. *Вернадський В.* Українське питання і російська громадськість / В. Вернадський // Хроніка-2000. – К., 2000. – Випуск 35 – 36. – Режим доступу: <http://ukrlife.org/main/2000/vernadsky.htm>
4. *Гай-Нижник П., Чупрій Л.* Національні інтереси, національні цінності та національні цілі як структуроформуючі чинники політичної безпеки / П. Гай-Нижник, Л. Чупрій // Гілея: науковий вісник: збірник наукових праць. – К., 2014. – Вип. 84. – С. 465 – 471.
5. *Грушевський М.С.* Твори: у 50 т. / Михайло Грушевський; гол. ред. П. Сохань. – Львів: Світ. – Т. 1: Серія «Суспільно-політичні твори» (1894 – 1907) / Упорядники І. Гирич, О. Тодійчук. – 2002. – 590 с.
6. Звернення Меджлісу кримськотатарського народу до Верховної Ради України, до всього Українського народу – громадян України всіх національностей. 15 березня 2014 року. – Режим доступу: <http://qtmm.org/ua/Новини>
7. *Крисаченко В.С.* Українознавство: хрестоматія-посібник: у 2 кн. / В.С. Крисаченко. – К.: Либідь, 1997. – Кн. 2. – 464 с.
8. *Кугутяк М.* Національна правова демократична держава і відкрите громадянське суспільство: проблеми гармонізації / М. Кугутяк // Галичина. – 2001. – № 7. – С. 9 – 10.
9. *Лойко Л.* Державна етнополітика і політична суб'єктивація національних меншин України / Л. Лойко // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку: збірник наукових праць. – Львів, 2006. – Вип. 18. – С. 253–260.
10. Науковий інструментарій українознавця: Довідник / Кер. авт. кол., наук. ред. Л. Токар. – К.: ННДІУВІ, 2012. – 376 с.
11. *Панчук М., Котигоренко В.* Національні меншини України і державна незалежність / М. Панчук, В. Котигоренко // Незалежність України: історичні витоки та перспективи. – К., 1997. – С. 172 – 184.
12. Резолюція Всекрымського митинга, посвященого Международному дню прав человека, 10 декабря 2013. – <http://qtmm.org/Новости>
13. *Саїд Б А Абуфара.* Право народів на самовизначення і практика його здійснення в сучасний період: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11 / Абуфара Б А Саїд. – Київ, 2004. – 15 с.
14. *Снайдер Т.* Перетворення націй. Польща, Україна, Литва, Білорусь, 1569 – 1999 / Тімоті Снайдер / Пер. з англ. Антон Котенко та Олександр Надтока. – К.: Дух і Літера, 2012. – 464 с.
15. *Толочко Д. В.* Етнонаціональний чинник державотворення та формування громадянського суспільства в сучасній Україні // Українознавство. – 2013. – № 3 – 4. – С. 122 – 126.
16. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. – Ф. 5252, оп. 1, спр. 40, 140 арк.
17. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. – Ф. 5252, оп. 1, спр. 84, 150 арк.
18. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. – Ф. 5252, оп. 4, спр.2, 153 арк.
19. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. – Ф. 5252, оп. 4, спр.4, 157 арк.
20. *Цифра Ю.* Європейські регіональні проекти. Самовизначення націй і майбутнє

ЄС / Ю. Цифра // Віче. – 2013. – № 15(348). – С. 5 – 8.

21. Щерба О. Кримськотатарське питання в Україні: політичні аспекти вивчення проблеми / О. Щерба // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – Львів, 2006. – Вип. 18. – С. 248 – 252.

22. Donetsk and Luhansk status referendums. – Режим доступу: http://en.wikipedia.org/wiki/Donetsk_and_Luhansk_status_referendums_2014

23. Gudeleviciute V. Does the principle of self-determination prevail over the principle of territorial integrity? // International Journal of Baltic Law; issue: 2 / 2005, pages: 48 – 74. – Режим доступу: www.ceeol.com

24. Pavkovic A., Radan P. In pursuit of sovereignty and self-determination: people, states and secession in the international order // Macquarie Law Journal. – Режим доступу: www.austlii.edu.au/au/journals/MqLj/2003/1.html

25. Thomas D., Musgrave. Self-determination and national minorities / Musgrave D. Thomas. – Oxford University Press, 2000. – 290 p.

REFERENCES

1. Abliatfov R. Khto ye krymski tatory dlia derzhavy Ukrainy? / R. Abliatfov // Ahora. Podolannia rozbizhnosti – rozvytok osoblyvosti. – Vypusk 4. – K.: Stylos, 2006. – S. 126 – 137.

2. Binovska L.S. Neopolitychni vymiry SSHa y Ukrainy v postbipoliarnomu sviti (za Henri Kissindzherom) / L.S. Binovska // Visnyk Kyivskoho mizhnarodnogo universytetu / Redkolehiia: O.P. Ivanytska (holova) ta in. (Seriiia «Mizhnarodni vidnosyny»). – K.: KyMU, 2007. – Vyp. 5. – Rezhym dostupu: <http://www.kymu.edu.ua/vmv/v/05/index.htm>

3. Vernadskyi V. Ukrainske pytannia i rosiiska hromadskist / V. Vernadskyi // Khronika-2000. – K., 2000. – Vypusk 35 – 36. – Rezhym dostupu: <http://ukrlife.org/main/2000/vernadskyi.htm>

4. Hai-Nyzhnyk P., Chuprii L. Natsionalni interesy, natsionalni tsinnosti ta natsionalni tsili yak strukturoformuiuchi chynnyky politychnoi

bezpeky / P. Hai-Nyzhnyk, L. Chuprii // Hileia: naukovi visnyk: zbirnyk naukovykh prats. – K., 2014. – Vyp. 84. – S. 465 – 471.

5. Hrushevskiyi M.S. Tvory: u 50 t. / Mykhailo Hrushevskiyi; hol. red. P. Sokhan. – Lviv: Svit. – T. 1: Seriiia «Suspilno-politychni tvory» (1894 – 1907) / Uporiadnyky I. Hyrych, O. To-diichuk. – 2002. – 590 s.

6. Zvernennia Medzhzlisu krymskotatarskoho narodu do Verkhovnoi Rady Ukrainy, do vsoho Ukrainskoho narodu – hromadian Ukrainy vsikh natsionalnosti. 15 bereznia 2014 roku. – Rezhym dostupu: <http://qtmm.org/ua/Novyny>

7. Krysachenko V.S. Ukrainoznavstvo: khrestomatiia-posibnyk: u 2 kn. / V.S. Krysachenko. – K.: Lybid, 1997. – Kn. 2. – 464 s.

8. Kuhutiak M. Natsionalna pravova demokratychna derzhava i vidkryte hromadianske suspilstvo: problemy harmonizatsii / M. Kuhutiak // Halychyna. – 2001. – № 7. – S. 9 – 10.

9. Loiko L. Derzhavna etnopolityka i politychna subiektivatsiia natsionalnykh menshyn Ukrainy / L. Loiko // Ukrainka natsionalna ideia: realii ta perspektyvy rozvytku: zbirnyk naukovykh prats. – Lviv, 2006. – Vyp. 18. – S. 253-260.

10. Naukovi instrumentarii ukrainoznavtsia: Dovidnyk / Ker. avt. kol., nauk. red. L. Tokar. – K.: NNDIUUVI, 2012. – 376 s.

11. Panchuk M., Kotyhorenko V. Natsionalni menshyny Ukrainy i derzhavna nezalezhnist / M. Panchuk, V. Kotyhorenko // Nezalezhnist Ukrainy: istorychni vytyky ta perspektyvy. – K., 1997. – S. 172 – 184.

12. Rezolyutsiia Vsekrymskogo mitinga, posvyashchennogo Mezhdunarodnomu dnyu prav cheloveka, 10 dekabrya 2013. – <http://qtmm.org/Novosti>

13. Said B A Abufara. Pravo narodiv na samovyznachennia i praktyka yoho zdiisnennia v suchasnyi period: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.11 / Abufara B A Said. – Kyiv, 2004. – 15 s.

14. Snaider T. Peretvorennia natsii. Polshcha, Ukraina, Lytva, Bilorus, 1569 – 1999 / Timoti Snaider / Per. z anhl. Anton Kotenko ta

Oleksandr Nadтока. – К.: Dukh i Litera, 2012. – 464 s.

15. Tolochko D. V. Etnonatsionalnyi chynnyk derzhavotvorennia ta formuvannia hromadianskoho suspilstva v suchasni Ukraini // Ukrainoznavstvo. – 2013. – № 3 – 4. – S. 122 – 126.

16. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady i upravlinnia Ukrainy. – F. 5252, op. 1, spr. 40, 140 ark.

17. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady i upravlinnia Ukrainy. – F. 5252, op. 1, spr. 84, 150 ark.

18. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady i upravlinnia Ukrainy. – F. 5252, op. 4, spr.2, 153 ark.

19. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady i upravlinnia Ukrainy. – F. 5252, op. 4, spr.4, 157 ark.

20. Tsyfra Yu. Yevropeiski rehionalni projekty. Samovyznachennia natsii i maibutnie YeS / Yu. Tsyfra // Viche. – 2013. – № 15(348). – S. 5 – 8.

21. Shcherba O. Krymskotatarske pyttannia v Ukraini: politychni aspekty vyvchennia problemy / O. Shcherba // Ukrainiska natsionalna ideia: realii ta perspektyvy rozvytku. – Lviv, 2006. – Vyp. 18. – S. 248 – 252.

22. Donetsk and Luhansk status referendums – Rezhym dostupu: http://en.wikipedia.org/wiki/Donetsk_and_Luhansk_status_referendums,_2014

23. Gudeleviciute V. Does the principle of self-determination prevail over the principle of territorial integrity? // International Journal of Baltic Law; issue: 2 / 2005, pages: 48–74. – Rezhym dostupu: www.ceeol.com

24. Pavkovic A., Radan P. In pursuit of sovereignty and self-determination: people, states and secession in the international order // Macquarie Law Journal – Rezhym dostupu: www.austlii.edu.au/au/journals/MqLj/2003/1.html

25. Thomas D., Musgrave Self-determination and national minorities / Musgrave D. Thomas. – Oxford University Press, 2000. – 290 p.

D. Tolochko

Self-Determination of Ethnic Communities in Modern Ukraine

Abstract

Global experience demonstrates that realization of ethnos interests and sustainable development of a state are interdependent. States that create the necessary conditions for sustainable ethnic development are an example of the model state-building. And it is not surprising that the political map of the world increasingly resembles the ethnic one. The paradox is that the right for self-determination contradicts the principle of territorial integrity of the state according to which the territory can't be changed without national consensus. In the context of globalization and world economic crisis, the question of preservation of ethnic communities' cultural identity and observance of human rights for self-determination has been of particular importance. Existence at the beginning of the 20th century of certain analogies to the present allows to say that despite the rapid development of the government (international) institutions, public organizations, mass media and information technologies, the problems of observance of ethnic communities rights for self-determination remain the same: deficiency of financing, shortage of experts, low level of consciousness of citizens and officials, dominating tendencies that measures to protect the rights of ethnic communities for self-determination can be postponed. Declaration of independence of Ukraine neither gave the answer to the «Ukrainian question» nor provided the Ukrainians the absolute right for the self-determination. The self-determination of ethnic communities in modern Ukraine represents the interdependent process of formation of special ethnic structure both as a unique matter and a part of the whole, i.e. awareness of continuity of destiny of each ethnic community with the destiny of Ukraine. Ethnic communities contrary to some discrimination from the public and authorities, poor living conditions, are seeking dialogue and mutual understanding in recognizing their social status and role in the development of the independent state and formation of the civil society.